

Andrzej S. Samborski
PWSZ w Zamościu
andrzej.s.samborski@gmail.com

Maria Kierepka
PWSZ Zamość
kierepka.maria@pwszamosc.pl

Iwan Szuwar
Lwowski Państwowy Uniwersytet Rolniczy w Dublanach
shuvaria@ukr.net

Walory turystyczne, rekreacyjne i wypoczynkowe środowiska przyrodniczego na Zamojszczyźnie

Tourist, Leisure and Environment on the Zamość Region

Streszczenie:

Zamojszczyzna jest regionem, który obejmuje obszar terytorialnie pokrywający się z granicami województwa zamojskiego w latach 1975-1998. Miejscowości leżące na tym terenie, podobnie jak w przeszłości, tak i obecnie, mimo zachodzących zmian administracyjno-politycznych, są nadal związane pod względem politycznym, kulturalno-oświatowym i gospodarczym z Zamościem.

Obszar Zamojszczyzny obejmuje część Kotliny Sandomierskiej, fragment Roztocza, część Wyżyny Zachodnio-Wołyńskiej, Kotliny Pobuża i Wyżyny Lubelskiej. Obszary te są zróżnicowane pod względem fizjograficznym. Występują tu duże deniwelacje terenu, różnorodna pokrywa roślinna i glebowa oraz przyjazne uprawianiu turystyki warunki klimatyczne. Te cechy środowiska sprawiają, że region jest postrzegany przez odwiedzających jako atrakcyjny, o dużych potencjalnych możliwościach rozwoju.

Słowa kluczowe: warunki przyrodnicze, pokrywa roślinna, gleby, klimat

Summary:

Zamość region covers territorially the area of Zamość region from 1975-1998. Despite the administrative and political changes villages lying on that area are still related in the political, cultural, economic and educational way with Zamość.

Zamość area includes the following parts: Sandomierz Valley, Roztocze, Highlands of Western Volhynia, Pobuże and Lublin Upland. These areas are in physiographic sense very diverse. There is a variety of plant cover, soil and climatic conditions and these features make this region's environment attractive for tourists.

Keywords: natural conditions, plant cover, soil and climate

1. Uwagi wstępne

Czynniki środowiskowe są jednym z najważniejszych i najcenniejszych z punktu widzenia turysty elementów decydujących o atrakcyjności turystycznej wybranego miejsca lub regionu. Część z nich służy zaspokojeniu potrzeb wypoczynkowych turystów, dzięki nim następuje regeneracja sił fizycznych i psychicznych człowieka, natomiast inne - walory krajoznawcze - zaspokajają doznania estetyczne. Wśród czynników środowiskowych jest część takich, które sprzyjają uprawianiu różnych form turystyki kwalifikowanej, są to walory specjalistyczne.

Zamojszczyzna¹, często jest kojarzona terytorialnie z obszarem byłej Ordynacji Zamojskiej, a w okresie od 1975 do 1998 roku z obszarem istniejącym w tym czasie województwa zamojskiego. Jest to region zróżnicowany pod względem ukształtowania terenu, glebowym i klimatycznym. Panują tu warunki pogodowe sprzyjające uprawianiu turystyki i rekreacji, zarówno w okresie letnim, jak i zimowym². Występuje tu duża różnorodność fauny i flory. Ta różnorodność i zmienność sprawia, że Zamojszczyznę coraz częściej, i z coraz większym zainteresowaniem odwiedzają turyści nie tylko z innych regionów Polski, ale również z Europy i pozostałych kontynentów.

Efektom tego zainteresowania jest stały rozwój bazy i infrastruktury turystycznej. Zarówno w Zamościu, jak i w obszarze sąsiednim przybywa miejsc hotelowych, kwater prywatnych, rozwija się baza gastronomiczna i infrastruktura towarzysząca. Poza powszechnie znanym centrum turystycznym, jakim jest Zamość, coraz większej rangi nabierają takie atrakcyjne turystycznie miejscowości jak Krasnobród, Zwierzyniec, czy Susiec.

2. Mezuregiony

Zamojszczyzna swoim zasięgiem obejmuje część Kotliny Sandomierskiej, fragment Roztocza, część Wyżyny Zachodniowołyńskiej, Kotliny Pobuża i Wyżyny Lubelskiej³. Obszary te są zróżnicowane pod względem fizjograficznym.

Fragment Kotliny Sandomierskiej, znajdujący się w granicach opisywanego obszaru obejmuje, dwa mezoregiony Równinę Biłgorajską i Płaskowyż Tarnogrodzki.

¹ Na temat regionu, patrz: R. Malec, *Ogólna charakterystyka województwa*, w: *Środowisko przyrodnicze województwa zamojskiego*, red. R. Reszel, Zamość 1992; R. Turcki, S. Uziak, S. Zawadzki, *Gleby. Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny*, Lublin 1993; A. S. Samborski, *Wybrane uwarunkowania rozwoju turystyki i rekreacji na Zamojszczyźnie*, „Facta Simonidis. Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Zamościu”, 2013 nr 1(6).

² A. S. Samborski, *Bioklimatyczne warunki Zamojszczyzny*, „Acta Agrophysica”, 2005 vol. 6(2), s. 535.

³ J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1978, s. 345- 354, 396.

Równina Biłgorajska jest piaszczystą równiną rozciągającą się na obszarze 2,1 km² pomiędzy Doliną dolnego Sanu a Wyżyną Lubelską i Roztoczem. Znajdują się tu liczne wydmy i podmokłe obniżenia zajęte przez torfowiska lub jeziora. Teren ten pokryty jest borami sosnowymi. Obok sosny w drzewostanie występuje świerk, a niekiedy także jodła i buk⁴.

Płaskowyż Tarnogrodzki leży w południowo-wschodniej części Kotliny Sandomierskiej pomiędzy dolinami Sanu, Tanwi i Szklą, na wysokości od 220 m n.p.m. do 280 m i obejmuje powierzchnię około 2,3 km². Przez Płaskowyż przepływa rzeka Lubaczówka. Jest on zbudowany z osadów mioceńskich, na których zalegają gliny i piaski czwartorzędowe, a na samej powierzchni lessy⁵. Jest to dość jednolity teren gleb wytworzonych z utworów pyłowych wietrzeniowych o wyraźnych cechach podmokłości, mimo wyniesienia nad sąsiednie rejony⁶.

Roztocze ze względu na różnice w urzeźbieniu i pokryciu terenu dzieli się na trzy mezoregiony: Roztocze Zachodnie, Środkowe i Wschodnie mieszczące się w znacznej części w granicach Zamojszczyzny⁷.

Roztocze Zachodnie nazywane też Gorajskim leży na wysokości od 300 do 340 m n.p.m. i rozciąga się od północnego-zachodu na południowy-wschód od Kraśnika, aż po Szczepieszyn. Obejmuje 561 km² powierzchni. Jest pokryte dosyć grubą warstwą lessów, która poprzecinana jest licznymi wąwozami. Na terenie tym dominują pola uprawne. Z kolei Roztocze Środkowe (Tomaszowskie) jest pozbawione lessów. Jego powierzchnia wynosi 1251 km². Tworzą ją mioceńskie piaskowce i wapienie litotamniowe. Jest ona poprzecinana subsekwentnymi dolinami górnego Wieprza, Sołokiji i Tanwi. Teren ten jest silnie zalesiony. Istnieje tu kilka rezerwatów leśnych z lasem jodłowo-bukowym, roślinami górkimi, lasem jodłowym i łągiem olszowym oraz małymi wodospadami w dolinie Tanwi. W 1974 roku utworzono tu Roztoczański Park Narodowy. Największe wysokości z kulminacją Wielkiego Działu 390 m n.p.m. zbudowanego ze skał mioceńskich osiąga Roztocze Wschodnie (Rawskie). Ma ono podobną budowę geologiczną jak Roztocze Środkowe, ale jest mniej rozczłonkowane. W granicach Polski mezoregion ma 385 km² powierzchni.

Wyżyna Zachodniowołyńska charakteryzuje się równoleżnikowym układem wzniesień i obniżen, związanych z różną odpornością zapadających ku północy warstw kredowych. Zbiorowiska roślinne na tym terenie stanowią

⁴ Tamże, s. 399.

⁵ Tamże, s. 399-400.

⁶ R. Turski, s. 88.

⁷ J. Kondracki, s. 354.

lasy grabowe, świetliste dąbrowy i zarośla sucholubne. W obrębie Zamojszczyzny występują trzy mezoregiony Wyżyny Zachodniowołyńskiej: Grzęda Horodelska – tworząca równoleżnikowy pas płaskich wzniesień o wysokości 220-230 m n.p.m., pokrytych na powierzchni lessem, Kotlina Hrubieszowska – powstała w strefie mało odpornych margli kredowych i Grzęda Sokalska o wysokości bezwzględnej do 240-260 m, którą pokrywa płaszcz lessów, na których występują czarnoziemy⁸.

Na południe od grzędy Sokalskiej i południowy wschód od wału Roztocza występuje obniżenie denudacyjne wypreparowane w marglach kredowych – Kotlina Pobuża, której tylko niewielki południowo-zachodni fragment o powierzchni 160 km² znajduje się w granicach Polski.

Spośród mezoregionów Wyżyny Lubelskiej teren Zamojszczyzny obejmuje Działy Grabowieckie i Padół Zamojski. Działy Grabowieckie stanowią pokryty lessem garb kredowy o powierzchni 1283 km², porozcinany przez liczne dolinki i wąwozy, które tworzą urozmaicony zespół form o wysokościach względnych do 100 m, przy maksymalnej wysokości bezwzględnej 311 m we wsi Dębowiec. Przez Działy Grabowieckie przebiega wschodnia granica występowania buka i jaworu⁹. Na południe od Działów Grabowieckich leży rozległe obniżenie o powierzchni 866 km² – Padół Zamojski, zwany też Kotliną Zamojską. Obniżenie to zostało wypreparowane w mało odpornych marglach górno- kredowych.

3. Oddziaływanie zbiorowisk roślinnych na turystów

Warunki klimatyczne i glebowe występujące na Zamojszczyźnie determinują występowanie na tym terenie określonych zbiorowisk roślinnych, które z kolei w różny sposób oddziałują na osoby przebywające w ich otoczeniu.

Dosyć licznie odwiedzanym, ale według Lijewskiego¹⁰ najsłabiej zagospodarowanym w Polsce rejonem turystycznym jest Roztocze. Wolorami turystycznymi są tu urozmaicona rzeźba terenu, duże zalesienie, rezerваты przyrody, rzeki tworzące bystrza tzw. szумы, czy stawy nadające się do kąpielii. Wśród zbiorowisk roślinnych na Roztoczu – głównie Roztoczu Środkowym – dominuje jodła i buk, a w dolinie Tanwi las jodłowy i łęg olszowy.

⁸ Tamże, s. 345.

⁹ Tamże, s. 353.

¹⁰ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia turystyki Polski*, Warszawa 1998, s. 307.

Według Izdebskiego¹¹ na Roztoczu występuje 5 typów leśnych: bory, grądy, łągi, olsy i torfowiska. W ich rozmieszczeniu zaznacza się dość regularna strefowość wynikająca z ukształtowania powierzchni terenu, warunków klimatyczno-glebowych i stosunków wodnych.

Bory mieszane, w tym wysokopiennie lasy sosnowo-dębowe, świerkowo-dębowe lub jodłowo-dębowo-bukowe, z domieszką innych drzew liściastych są zbiorowiskami pod względem bioterapeutycznym i psychoregulacyjnym uniwersalne. Ze względu na zmniejszoną bodźcowość klimatu i jednocześnie znaczne stężenie substancji bakteriobójczych i bakteriostatycznych, zbiorowiska te nadają się do wypoczynku dla osób w różnym wieku i stanie zdrowia. W środowisku tym występuje stosunkowo małe zagrożenie alergenami pyłkowymi oraz uciążliwościami odzwierzęcymi¹². Środowisko borów mieszanych nadaje się do różnych form wypoczynku, a warunki tu panujące są optymalne do lokalizowania w ich bezpośrednim sąsiedztwie domów wypoczynkowych, sanatoriów, czy też innych obiektów o charakterze turystyczno-rekreacyjno-wypoczynkowym.

Suboceaniczny bór świeży występuje płatami na Roztoczu Środkowym na terasie Wieprza od Zwierzyńca do Krasnobrodu, koło Zwierzyńca-Józefowa między Ciotuszą i Sułcem oraz koło Ułowa, a na Roztoczu Wschodnim na terasie Sołokiji między Narolem, Bełżcem i Lubyczą Królewską oraz w dolinie górnej Tanwi. Bory mieszane zajmują żyźniejsze siedliska. I tak jodłowy bór mieszany występuje w dolnych i środkowych partiach stoków garbów na Roztoczu Tomaszowskim i Szczebrzeszyńskim, na Roztoczu Gorajskim oraz koło Narola i Huty Lubyckiej, a bór mieszany dębowo-sosnowy z domieszką buka, jodły i świerka na Roztoczu Gorajskim od Batorza po Hutę Turobińską, na Roztoczu Tomaszowskim od Białego Słupa do Józefowa i od Adamowa do Bełżca oraz na Roztoczu Wschodnim między Narolem i Siedliskami¹³.

Z kolei łąg olszowy w dolinie Tanwi, w przeważającej większości, tworzą zbiorowiska olchy, które wraz z jesionem, czeremchą, wierzbą i dosyć bogatą warstwą ziół i traw na ogół oddziałuje niekorzystnie na organizm, silnie obciążając pracę serca. Duża wilgotność i jednocześnie mała ruchliwość powietrza, a przy tym wysokie stężenie substancji lotnych, występowanie roślin parzących i masowe występowanie uciążliwych owadów, nie sprzyjają dłuższemu przebywaniu w tym środowisku.

¹¹ K. Izdebski, *Szata roślinna i jej ochrona*, w: Roztocze. Środowisko przyrodnicze, red. J. Buraczyński, Lublin 2002, s. 271-231.

¹² A. Krzymowska-Kostrowicka. *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa 1997, s. 185.

¹³ J. Buraczyński, *Roztocze dzieje osadnictwa*, Lublin 2010, s. 34.

Na granicy między łęgiem olszowym a borem mieszanym możemy się natknąć na wielogatunkowy las liściasty z przewagą dębu szypułkowego i grabu z niewielką domieszką takich gatunków drzew jak klon, lipa, buk, brzoza a niekiedy jodła. Są to grądy, których skład gatunkowy uzależniony jest od uwilgotnienia gruntu i żyzności podłoża. Bioklimat grądowy jest pod względem bioterapeutycznym i psychoregulacyjnym niejako odwrotnością bioklimatu borowego. Działa on pobudzająco, wzmacnia odporność organizmu, poprawia krążenie zwłaszcza mózgowe i podwyższa ciśnienie tętnicze krwi poprzez zwężenie naczyń obwodowych. Działa też antyseptycznie. Przebywanie w tym środowisku jest przeciwwskazane dla osób z wyraźnym nadciśnieniem tętniczym, nadczynnością tarczycy oraz osób będących w stanie ostrego pobudzenia emocjonalnego. Czynnikiem istotnie ograniczającym użytkowanie rekreacyjne grądów, zwłaszcza typowych i niskich jest występowanie w porze letniej kleszczy, komarów i gzów¹⁴.

Zbiorowiskiem roślinnym, z którym możemy się zetknąć będąc na szlakach Zamojszczyzny są lasy dębowe z udziałem sosny, lipy, klonu, grabu itp. Lasy te występują na ogół na glebach zasobnych w węglan wapnia, na lessach, rędzinach wapiennych i gipsowych. Zajmują one teren o różnych formach ukształtowania od płaskiego do stromych zboczy o ekspozycji południowej lub zachodniej. Podobnie jak bory mieszane tego typu zbiorowiska roślinne - dąbrowy świetliste - są uniwersalnie, korzystne dla ludzi bez względu na ich wiek i stan zdrowia, z wyjątkiem osób silnie uczulonych na pyłki roślinne. Znaczne stężenie lotnych substancji organicznych działa antyseptycznie i pobudzająco, nie powodując przy tym negatywnych zmian w funkcjonowaniu układu krwionośnego oraz wzmacnia odporność organizmu przez stymulowanie układu immunologicznego. Poza pyłkami roślinnymi lasy te są na ogół pozbawione istotniejszych zagrożeń i uciążliwości pochodzenia biologicznego, dlatego pod względem zdrowotnym są to najwartościowsze typy lasów w Polsce¹⁵.

Na siedliskach bogatych w węglan wapnia, suchych lub średniosuchych, na rędzinach, pararendzinach wytworzonych ze skał wapiennych, czarnoziemach i silnie nawapnionych glebach brunatnych występują murawy kserotermiczne. Zbiorowiska te możemy spotkać na Zamojszczyźnie. Są to przeważnie niskie zbiorowiska trawiasto-zielne o bardzo bogatym i różnorodnym składzie gatunkowym. Bioklimat muraw kserotermicznych ma, poza estetycznymi, duże walory bioterapeutyczne i psychostymulacyjne ponieważ występują tu w dużej koncentracji i nasileniu fito aerozole, które przy odpowiedniej wilgotności

¹⁴ Tamże, s. 196.

¹⁵ Tamże, s. 192.

działają antyseptycznie i stymulująco na układ odpornościowy i psychikę osób znajdujących się w tym środowisku. Jedynym czynnikiem ograniczającym przebywanie w tym środowisku jest nasonecznienie, ponieważ w dni upalne może nastąpić przegrzanie organizmu lub poparzenie słoneczne.

W dolinach rzek, jezior, stawów i innych zbiorników wodnych, w terenie o bardzo wysokim poziomie wody gruntowej lub w bezpośrednim zasięgu oddziaływania wód płynących lub stojących, pojawiają się zbiorowiska szuwarów i turzyc. Zbiorowiska te, z uwagi na dużą wilgotność, nie nadają się do dłuższego przebywania, mimo że szuwały wpływają pozytywnie na stan pobudzenia emocjonalnego działając ogólnie tonizująco.

Naturalnym niskim zbiorowiskiem trawiasto-zielnym o bardzo bogatym i swoistym składzie gatunkowym występującym w siedliskach bogatych w węglan wapnia, suchych lub średnio suchych, typowych dla rędzin i pararendzin wytworzonych ze skał wapiennych, gleb czarnoziemnych na podłożu lessowym oraz silnie nawapnionych gleb brunatnych są murawy kserotermiczne. Bioklimat muraw kserotermicznych ma duże walory bioterapeutyczne i psychostymulacyjne, stymuluje zarówno układ odpornościowy i posiada właściwości antyseptyczne, praktycznie nie ma przeciwwskazań do przebywania na tych murawach z wyjątkiem dni upalnych, kiedy może nastąpić przegrzanie organizmu¹⁶.

Dużą powierzchnię Zamojszczyzny zajmują łąki i pastwiska świeże. Są to półnaturalne i antropogeniczne zbiorowiska trawiasto-zielne, zagospodarowane głównie, jako wysokowydajne łąki i pastwiska. Nie mają one większego znaczenia zdrowotnego, chyba że są to łąki półnaturalne lub śródleśne. Te działają pobudzająco na układ odpornościowy i psychiczny, a także poprawiają funkcjonowanie układu krwionośnego. Są to miejsca mogące być wykorzystywane do celów rekreacyjno-sportowych. Naturalna chłonność łąk i pastwisk świeżych, po odpowiednim zaadoptowaniu terenu, może przekraczać 100 osób/ha/dzień. Duża elastyczność tego siedliska pozwala dowolnie modyfikować i przekształcać pokrywę roślinną w układy o najwyższej możliwej chłonności np. plaże zielone, boiska sportowe itp.

¹⁶ Tamże, s. 209.

4. Uwagi końcowe

Występujące na Zamojszczyźnie kompleksy leśne i łąkowe w zdecydowanej większości mają pozytywny wpływ na osoby przebywające w ich otoczeniu, pragnące bezpośredniego kontaktu z przyrodą.

Lasy, zwłaszcza bory mieszane, bór świeży i dąbrowy świetliste licznie występujące na Zamojszczyźnie, należą do jednych z najpiękniejszych zbiorowisk leśnych w Polsce. Są to kompleksy, w których ze względu na odpowiednie stężenie substancji bakteriobójczych i bakteriostatycznych wzrasta odporność organizmu przez stymulowanie układu immunologicznego, są to zbiorowiska uniwersalne, które korzystnie wpływają na samopoczucie osób bez względu na ich wiek i stan zdrowia.

Z kolei zbiorowiska łąkowe, murawy kserotermiczne, a zwłaszcza licznie występujące na opisywanym terenie łąki i pastwiska świeże, mimo że są monotonne i nie są zbyt atrakcyjne pod względem estetycznym, to są miejscem o znacznej odporności na użytkowanie rekreacyjne i mogą być wykorzystywane do organizacji masowych imprez rekreacyjno-turystyczno-sportowych.